

Selçuklular'a katıldılar; böylece Selçuklular Gazneliler karşısında biraz daha güçlü duruma geldiler.

Kış Nîşâbur'da geçiren Sultan Mesud, Selçuklular'a kesin bir darbe indirip onları Horasan'dan atmak veya kendilerine tâbi duruma getirmekte kararlı idi. Bunu gerçekleştirmek için Nîşâbur'dan 100.000 kişilik bir ordu ile Tûs ve Serahs yönünde harekete geçti. Selçuklu reisleri de derhal toplanıp durumu müzakere ettiler. Çoğunluk bu ciddi tehlike karşısında Batı İran'a çekilme fikrindeydi. Ancak Çağrı Bey bu defa da çekilme fikrine şiddetle karşı çıktı ve hareket kabiliyeti fazla olmayan yorgun Gazneli ordusunu rahatlıkla mağlûp edeceklerini söyleyerek onları ikna etti. Bunun üzerine Serahs'tan hareket eden Selçuklu ordusunun öncüleri, Merv yönünde ilerlemekte olan Gazneli ordusuna saldırmaya başladılar; esas ordu ise taktik gereği çöl yönüne doğru çekilmekteydi. Selçuklu ordusuna bağlı bazı birlikler ise Gazneli ordusunun yolu üzerindeki bütün su kuyularını tahrip edip kapatıyordu. Böylece kalabalık Gazneli ordusunu susuz bırakma planlarını tam bir başarıyla gerçekleştirdiler. Nitekim su ihtiyacını gidermek için Merv yakınlarındaki suları bol olan Dandanakan'a doğru yön değiştirip ilerleyen Gazneli ordusu, susuzluk ve yorgunluktan perişan bir vaziyete düşmüştü; ayrıca artan Selçuklu saldırıları da onlara ağır kayıplar verdiriyordu. Bu durum karşısında Sultan Mesud ümitsizliğe kapıldı. Ordusunda disiplin bozulmaya ve kendisiyle ordu kumandanları arasında fikir ayrılıkları görülmeye başladı. Gazneli ordusunu kötü duruma düşürmeyi başaran Selçuklu başbuğları, Dandanakan Kalesi önlerinde onlarla kesin sonuçlu bir meydan savaşı yapmaya karar verip derhal harekete geçtiler. Burada üç gün devam eden ve 8 Ramazan 431 (23 Mayıs 1040) günü sona eren savaşta birlikten mahrum, aç, susuz ve yorgun Gazneli ordusu, özellikle savaş tekniğini çok iyi bilen Çağrı Bey'in mahirâne taktik ve saldırıları karşısında kesin bir yenilgiye uğratıldı. Sultan Mesud kahramanca çarpışmış, ancak etrafının sarıldığını görünce 100 atlı ile savaş meydanından güçlülükle kaçıp canını kurtarabilmişti. Diğer Gazneli kumandanları da aynı şekilde ordu saflarını terk edip kaçmışlardı. Savaşın sona Selçuklular pek çok ganimet ele

geçirdiler, bunların büyük bir kısmı savaşa katılan askerlere dağıtıldı.

Selçuklular, Karahanlı ve Gazneliler'le yaptıkları uzun ve çetin mücadelelerin doruk noktasını teşkil eden Dandanakan zaferinden sonra Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular. Savaşın son günü Selçuklu beyleri yaptıkları toplantıda Tuğrul Bey'i yeni devletin ilk sultanı ilân ettiler ve civardaki hükümdarlara fetihnâmeler göndererek zaferlerini bildirdiler.

Dandanakan zaferi, Türk-İslâm ve dünya tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Selçuklular Horasan'da bir devlet kurduktan sonra bütün Sünnî-İslâm âleminin maddî kuvvet ve kudretinin mümessili olarak her türlü iç ve dış tehlikelere karşı müslümanları koruma görevini üstlenmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gerdîzî, *Zeynû'l-ahbâr* (nşr. Muhammed Kazvîni), Tahran 1315 hş.; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî* (nşr. Halîl Hatîb Rehber), Tahran 1368, s. 623, 870, 922, 939, 954, 960, 963, 980; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, s. 3, 11, 194, 195; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 477, 610; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 482-484; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 251; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, II, 172; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", *CHIr*, V, 21-23; a.mlf., "Dandânkân", *El² Suppl.* (İng.), s. 195; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1980, s. 105-106, 109, 113, 309; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1989, I, 336-356; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, s. 29; B. Zahoder, "Dendânekan" (trc. İsmail Kaynak), *TTK Belleter*, XVIII/72 (1954), s. 582-586; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, 362.

ALİ SEVİM

DÂNEK

(دانك)

Eski bir para
ve ağırlık ölçüsü birimi.

Arapça'da *dâne*k, *dânik*, *dânâk* (çoğulu *devânîk*, *devânîk*), Farsça'da *dânk*, *dânek*, Türkçe'de *dank*, *denk* şeklinde söylenen kelimenin aslı Farsça olup "küçük tane" anlamındadır. Farsça'da *dâne* (tane) kelimesinin sonuna küçültme eki getirilerek oluşturulmuştur. Türkçe'de "yarım yük" (birbirini dengelemesi için iki taraflı konan hayvan yükünün yarısı) anlamına gelen *denk* de bir ağırlık ölçüsü birimi olmakla birlikte ikisi aynı şey değildir. Klasik kaynaklarla sözlüklerin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre *dâne*k esas itibarıyla dirhem, dinar ve miska-

lin 1/6'sı değerinde bir ölçü birimi olup özellikle paraların üzeri değerleriyle ağırlık birimlerini ifade etmek için kullanılmıştır.

Dânek ile Grek-Roma "obolos"u ve İbrânî "girah"ı arasında değerleri bakımından büyük bir yakınlık olduğu gibi bazı kaynaklarda bu tabirler birbirine eş anlamlı olarak da geçer. Ali Paşa Mübârek, obolos veya girahın Mısır Batlamyus hânedanına has bir ölçü olup 1/20 eski İbrânî miskali (şekel), 1/5 dirhem (drahmi), 12 şaîre veya 0,708 (= 14,16/20 = 3,54/5 = 12 × 0,059) grama eşit olduğunu belirtmektedir (*el-Mizân*, s. 9). Deccourdemanche, hem 1/6 drahmilik Sâsânî obolosunu (*dâne*k), hem de Roma-Mısır girahını 0,708 gram olarak vermektedir (*Revue Numismatique*, s. 209, 211, 215). İbn Sînâ ise bir obolosun 1,5 *dâne*ke eşit olduğunu kaydetmektedir (*el-Ķânûn fi't-ṭib*, III, 441).

Ali Paşa Mübârek, 1 Roma-Mısır miskalinin üç Arap miskaline ve 1 dirheminde (dirhem nakd) 1/5 Roma-Mısır miskali (sextule) veya 3/5 Arap miskaline eşit olduğu şeklinde bir tesbitte bulunmaktadır. Buradan hareketle de Arap miskali = 14,16/3 = 4,72 gr.; 1 Arabî dirhem (dirhem nakd) = 4,72 × 3/5 = 2,832 gr. ve 1 *dâne*k nakd = 2,832/6 = 0,472 gr. sonucuna ulaşmaktadır. Obolosun *dâne*ke oranı bire bir buçuk olduğuna göre 1 dirhem nakd = 6 *dâne*k = 6 × 0,472 = 2,832 gr. sonucu çıkar. Bu sonuç, bazı kaynaklarda zikredildiği şekliyle, Abdülmelik b. Mervân'dan önceki İslâmî dönemde dirhem Arabî miskale oranının (2,832/4,72 =) 6/10 (= 4 × 3/20) olduğuna dair bilgiyi doğrulamaktadır.

Yine Ali Paşa Mübârek'e göre Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn zamanında tedavülde olan eski Rûmî dirhem ile İslâm dinarının her biri 6 *dâne*k veya 4,25 gramdır. Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde tedavülde bulunan çeşitli cins ve ağırlıktaki dirhemler, özellikle zekât ve vergilerin tahsilinde uyumsuzluklara sebebiyet vermekteydi. Bunun üzerine halife, en çok kullanılan bağıl (= 8 obolos = 5,667 gr.) ve Taberî (= 4 obolos = 2,833 gr.) dirhemleri toplayıp ortalamasını alarak (8 + 4/2 =) 6 obolosluk (*dâne*klik) ve (5,667 + 2,833/2 =) 4,25 gramlık bir birimi İslâm dinarı olarak kabul etti. Buna göre 1 *dâne*k = 1/6 Rûmî dirhem = 1/6 İslâm dinarı = 0,708 gr. oldu. Baş-

DÂNEK

ka bir ifadeyle dinarın alt birimi olan dânekin değeriyle obolosunki eşitlendi. Arabî dirhemini Rûmî dirheme veya İslâm dinarına oranı ise bire bir buçuk şeklinde kaydedilmektedir (2,832: 4,25). 96 habbelik bu dinarın ve dolayısıyla dânekin askatları ise şöyledir: 1 dinar = 6 dânek; 1 dânek = 4 tassûc; 1 tassûc = 2 habbe; 1 habbe = 2 şaîre; 1 şaîre = 6 hardal; 1 hardal = 12 fels; 1 fels = 6 fetül; 1 fetül = 6 nakîr; 1 nakîr = 6 kırtmîr; 1 kırtmîr = 12 aruzze. İslâm dinarı için zaman zaman miskal tabiri de kullanılmıştır. Böylece kaynaklarda dânekin dirhem, dinar ve miskalden her birinin altında biri olarak gösterilmesinin sebebi anlaşılmaktadır. Ayrıca Ali Paşa Mübârekî 1 Arabî miskal = 1 lipton = 2 Cevârikî dirhem = 9 dânek keyl (veya vezn) = 1 dirhem nakd şeklinde tesbit ettiği eşitlikten hareketle, 1 dânek keyl = 1/9 Arabî miskal = 4,72/9 = 0,5244 gr. ve 1 dirhem keyl = 6 × 0,5244 = 3,1464 sonucuna varmaktadır. Buradan da 9 dânek keyl = 10 dânek nakd veya 9 dirhem keyl = 10 dirhem nakd orantısı çıkmaktadır.

Piyasalarda birbirinden farklı dirhem, dinar ve miskaller tedavül ettiği ve bunların askatlarını oluşturan hububat taneceklerinin de ağırlık bakımından bölgeden bölgeye değişiklik gösterdiğinden kaynaklarda dânek için çelişkili değerler verilir. Ancak Hz. Ömer ile başlayan, ölçü birimlerine belirli standartlar getirime teşebbüsleri çerçevesinde daha sonraki dönemlerde de yeni düzenlemeler yapılmıştır. Meselâ Z. Velidi Togan, sırasıyla 4,548 ve 4,095 gramlık Hârizm ve Semerkant miskalinin 4,5 dankından 3,411 ve 3,071 gramlık sikke sistemleri kurulduğunu kaydetmektedir (*Umumî Türk Tarihine Giriş*, I, 117-118). Buna göre dânek için $4,548/6 = 0,758$ veya $3,411/4,5 = 0,758$ gr. ve $4,095/6 = 0,682$ gr. yahut $3,071/4,5 = 0,682$ gr. olmak üzere iki farklı ağırlık birimi ortaya çıkmıştır. Bu 4,548'lik miskal İlhanlı Sultanı Gazan Mahmud Han'ın emriyle ıslah edilerek 4,608 gramlık (= 6 dank = 24 kırat = 96 şaîre) altın ölçüsü ve bunun 4 dankı (= 16 kırat = 64 şaîre) olan 3,072 gramlık dirhem de gümüş ölçüsü olarak kullanılmıştır (a.g.e., I, 471). Halil İnalçık da 1 dang = 1/6 miskal = 1/4 dirhem = 4 kırat = 16 şaîre şeklindeki eşitliği nakletmekle Z. Velidi Togan'ın tesbitini doğrulamaktadır. Buna göre dank 0,768 (= 4,608/6 veya 3,072/4) gram olmuştur. Z. Velidi Togan eserinin bir başka

yerinde ise Gazan Han'ın yarım dankının 1,152 gram olduğunu belirtir (a.g.e., I, 333). Bu iki tesbit arasında çelişki vardır. Togan muhtemelen burada 0,5 değil 1,5 dank ($0,768 \times 1,5 = 1,152$) demek istemiştir (krş. a.g.e., I, 471). Yine Togan'a göre Osmanlılar, kendisinin tesbit edemediği bir tarihte Gazan Han'ın 0,048 gramlık şaîresinin değerini 0,05'e çevirerek ona ait miskalin ağırlığını 4,8 gram, dirheminkini de 3,207 grama çıkarmışlardır (a.g.e., I, 471). Böylece dankın değeri de $(4,8/6 = 3,207/4 = 16 \times 0,05 =) 0,8$ gram olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde yerli ve yabancı çeşitli ölçülerin karşılıklıya yol açması sebebiyle Tanzimat'tan sonra birçok kanunname, kararname ve nizamname yayımlanarak standart bir ölçü sistemi getirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan, 1 Mart 1882'den itibaren geçerli olmak üzere çıkarılan 29 Şevval 1298 (24 Eylül 1881) tarihli kararname ile uygulamaya konan onlu metrik sisteme göre 1 denk 10 buğdaya eşit olup askatları buğday ve habbe; üskatları ise dirhem, okka, batman, kantar ve çekidir (1 çeki = 10 kantar; 1 kantar = 10 batman; 1 yeni batman = 10 okka; 1 yeni okka = 1000 dirhem; 1 dirhem = 10 denk; 1 denk = 10 buğday; 1 buğday = 10 habbe).

Dânek ayrıca eczacılıkta ilaç terkiplelerinin hassas ölçümleri için kullanılan bir ağırlık birimidir. İbnü'l-Kuf'a göre 1 miskal = 1 drahmî = 1,5 dirhem + 3 şaîre; 1 dirhem = 6 dânek; 1 dânek = 3 kırat; 1 kırat = 4 şaîre; 1 tassûc = 2,5 habbe ve 1 habbe = 1,5 şaîre = 1/3 harrûbedir. Turhan Baytop ise 1 denk (= 1/6 dirhem = 3,2/6) = 0,53 gr. (*Türk Eczacılık Tarihi*, s. 153, 156), bir başka yerde 1 denk (= 1/4 dirhem = 4 kırat) = 0,8 gr. (a.g.e., s. 160) şeklinde iki farklı tesbitte bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Ali Paşa Mübârekî'nin hesapladığı dânek keyl ile, ikincisi de Z. Velidi Togan'ın kaydettiği Osmanlı dankıyla uyusmaktadır.

Diğer kaynaklardan farklı olarak W. Hinz, Mısır'da kullanılan 1/6 kırat = 29,172 m² lik bir alan ölçüsü birimine de dânek adının verildiğini yazar. Bunlardan başka dânekin, özellikle İranlılar tarafından hüsn-i hat sanatında hat kalınlıklarını ölçmekte kullanılan bir uzunluk ölçüsü birimi olduğu da bilinmektedir (Kumrî, s. 201).

BİBLİYOGRAFYA :

Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, *el-Mu'arreb* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Tahran 1966, s. 145; Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertibi'l-mu'arreb*

(nşr. Mahmûd Fâhûrî — Abdülhamîd Muhtâr), Halep 1399/1979, I, 296-297; *Lisânü'l-ʿArab*, "dânk" md., X, 105; Ahterî, *Ahter-i Kebîr*, İstanbul 1310, I, 317; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 176, 482; Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, İstanbul 1313, III, 354-355; Lane, *Lexicon*, III, 920; Eddî Şîr, *el-Elfâzû'l-Fârisiyyetü'l-mu'arreb*, Beyrut 1908, s. 66; *Türk Lugatı*, II, 704, 774; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm*, s. 182; İbn Sinâ, *el-Kânûn fî't-tib*, Bulak 1294 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Fîkr), III, 441; İbnü'r-Rîf'a, *el-İzâh ve't-tibyân fî ma'rifeti'l-mikyâl ve'l-mzân*, M. Ahmed İsmâil el-Hârûfî, Dımaşk 1400/1980, s. 61; *Tecrid Tercemesi*, V, 46-70; Huzâî, *Tahrîcü'd-delâlâti's-sem'îyye*, s. 616-617; Makrîzî, *en-Nûkûdü'l-İslâmiyye* (nşr. M. Ali Bahrülülüm), Kum 1387/1967, s. 97; Ebû'l-Fazl el-Allâmî, *The Âin-ı Akbarî* (trc. H. Blochmann), Delhi 1989, I, 37; Hasan b. İbrâhîm el-Cebertî, *el-İkûd-ş-şemînî fî mâ yete'allaķu bi'l-mevâzîn*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3169, vr. 29*; Ali Paşa Mübârekî, *el-Mzân fî'l-aķyise ve'l-mekâyil ve'l-evzân*, Kahire 1309, s. 9, 13, 16, 33, 46-48; Kumrî, *Gülîstân-ı Hüner*, s. 201; *Fî 29 Şevvâl Senelâ 1298 ve fî 11 Eylül Senelâ 1297 Tarihîyle Şeref Mûteallik Buğyulan İrade-i Seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî Mûcebince Yeni Ölçülerin Tanzîm ve Tenstikiyle Suver-i İcrâiyyesi Hakkında Kararnamedir*, İstanbul 1299, s. 3, 4; A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, I, 117-118, 330, 333, 471; W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 11, 65; İbrâhîm Süleyman el-Âmilî, *el-Euzân ve'l-mekâdir*, Beyrut 1381/1962, s. 26-28; B. Kisch, *Scales and Weights: A Historical Outline*, London 1965, s. 218-221, 244; Cevâd Ailî, *el-Mufaşşal*, VII, 628, 629; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, İstanbul 1968, s. 36; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-Harâc ve'n-nüzümü'l-mâliyye*, Kahire 1977, s. 342, 344, 350, 355; M. Necmeddin el-Kürdî, *el-Mekâdrü's-ser'îyye ve'l-aķkâmü'l-fıķhiyyetü'l-müte'alliķa bi-hâ*, [baskı yeri yok] 1403/1984 (Matbaatü's-Saâde), s. 42; Sami K. Hamarneh, "Unification of Weight and Measure Standards in Islamic Medicine", *Health Sciences in Early Islam* (ed. Munawar A. Anees), Blanco 1984, II, 53, 55; Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul 1985, s. 153, 156, 160; Halil İnalçık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London 1985, s. X/325, 340; Mustafa ez-Zehbî, "Tahrîrü'd-dirhem ve'l-mişkâl ve'r-rîtl ve'l-mikyâl ve beyânü mekâdirü'n-nûkûdü'l-mütedâvile bi-Mısır", *en-Nûkûdü'l-ʿArabiyye ve'l-İslâmiyye ve'ilmü'n-nümüyyât* (nşr. Anistâs el-Kermelî), Kahire 1987, s. 88; M. H. Sauvare, "Materiaux pour l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", *JA*, XV (1880), s. 247-251; a.mif., "Materiaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", a.e., III (1884), s. 422-425; J. A. Decourdemanche, "Étude métrologique et numismatique sur les misqals et les dirhems arabes", *Revue Numismatique*, XII, Paris 1908, s. 209-239; G. Ferrand, "Les poids, mesures et monnaies des mers du sud aux XVIe et XVIIe siècles", *JA*, XVI (1920), s. 215, 235; Cl. Huart, "Dânak", *JA*, III, 467; Pakalın, I, 392, 424; Dihhudâ, *Lugat-nâme*, XIII/A, s. 188.